

Тема 5. Індивідуальні та загальні риси особистості.

План:

1. Психоаналітичні типології характерів.
2. Диспозиційні типології особистості.
3. Адаптований факторний аналіз та інший його різновид.
4. Класифікації акцентуаційних і психопатичних характерів.
5. Типологічні моделі соціальних характерів.

Рекомендована література: Л-1 с.413-448, 448-492; Л-2 с.77-117; Л-4 с.180-194, 194-218, 354-373; Л-5 с.38-59, 78-99, 141-158, 224-246.

-1-

Найбільш яскравими прикладами високого рівня розвитку якоїсь однієї функції в сполученні з загальною недорозвиненістю інтелекту можуть служити так називані *вчені ідиому (idiots savants)*. Він не настільки дефектний, щоб класифікуватися як ідіот, але часто виявляє себе як недоумкуватий або знаходиться в так називаній прикордонній зоні.

Велика частина самих давніх випадків узагальнена Тредголдом і Содди. Про більш пізні випадки повідомляли Райф і Снайдер, що за допомогою запиту, відправленого в 55 американських інститутів, що вивчають недоумкуватих, змогли виділити 33 вчених ідіота. З них 8 чоловік продемонстрували особливі музичні здібності, 8 чоловік — математичні здібності, 7 чоловік — здатності до малювання і 10 чоловік — здатності в змішаних областях, що включають у себе механіку, пам'ять і моторну координацію. Деякі з них виявили здатності у винятково вузькій сфері, що має сумнівну психологічну цінність.

Інший підхід до розрізнення рис складається у *вимірі внутрішньоіндивідуальної мінливості*, проведеної на великих репрезентативних групах нормальних досліджуваних. Для цього кожен індивід проходить безліч тестів і всіх результатів виражаються в порівнянних одиницях виміру, таких як стандартні значення. Після цього стає можливим обчислити мінливість кожного індивіда в межах його власного середнього значення в контексті стандартного відхилення або якої-небудь іншої міри мінливості.

Двома додатковими перемінними, котрі досліджувалися у відношенні зміни рис, є *практичне навчання і вік*. При повторному аналізі даних, зібраними декількома дослідниками, Престогін знайшов, що зміна рис у міру оволодіння якими-небудь навичками в тенденції зменшується, а з віком — збільшується. Навчання робить поведінку досліджуваного більш стереотипним, особливо при рішенні різних практичних задач. Вік робить на зміну рис зворотний вплив, тобто чим старше стає індивід, тим більше спеціалізуються його здібності. Звичайно, не можна сказати, що вік сам по собі є причиною змін у змінах рис. Групи, порівнювані в даних дослідженнях, розрізнялися і по освітньому рівні своїх членів, і, можливо, по інших ознаках.

Таким чином, пошук *кореляцій* являє собою наступний підхід до аналізу відмінностей рис. Необхідно відзначити, що даний підхід, або спосіб вираження тих самих фактів, є альтернативним стосовно попередній. Кореляційний підхід припускає, що виміру відмінностей рис залежать від інтеркореляцій розглянутих рис і що результати одного виміру можна вивести з іншого виміру.

Одним з головних результатів кореляційних досліджень результатів тестів було створення теорій, що розглядають структуру психологічних рис. Риса пов'язана з порівняльними характеристиками поведінку. Наприклад, якщо індивіди однаково добре (або однаково погано) проходять усі типи вербальних тестів, таких як словниковий тест, тест на аналогії і тест на цілісність пропозиції, то ми, мабуть, можемо ввести поняття єдиного для всіх цих тестів «вербального результату». Більш того, якщо дані цих вербальних тестів практично не співвідносяться з даними числових, просторових або інших типів тестів, то ми можемо говорити про *вербальність як рису*, що представляє собою окрему категорію або величину в термінах опису результатів індивіда.

Двохфакторна теорія. Проблема структури рис на емпіричній основі вперше була поставлена в опублікованій у 1904 році статті Спірмена, у якій були представлені теорія і новий метод дослідження. Цей метод ґрунтувався на визначених співвідношеннях між інтеркореляціями тестових значень. Пізніше основою аналізу став більш систематичний фундамент, зв'язаний з розвитком *четверного критерію*, названого так унаслідок того, що він групував тести в набори — по чотирьох тесту в кожному. Проте розвиток Спірменом четверного критерію відкрило шлях статистичним дослідженням відносин між психологічними рисами й уможливило проведення великої кількості ранніх досліджень у цій області.

Мультифакторні теорії. Сучасне розуміння структури рис, що найбільш поширений серед американських психологів, ґрунтується на безлічі групових факторів середньої широти, кожний з яких може в різній ступенем входити в різні тести.

Ієрархічні теорії. Група британських психологів, зокрема: Барт, Вернон і Айзенк — висунули альтернативну систему структурування факторів.

Сучасний британський підхід до структурування здібностей відрізняється від підходу американських психологів двома принциповими моментами. По-перше, британська схема власне кажучи мультирівнева, або ієрархічна, у той час як американський факторний аналіз має тенденцію поміщати всі групові фактори — незалежно від їхньої широти — на один-єдиний рівень. По-друге, британські психологи акцентують фактор *g* і воліють розраховувати цікавіші їхні кореляції в його контексті, у той час як американські психологи концентрують свою увагу на групових факторах і розглядають *g*-фактор як щось другорядне.

Айзенк поширив ієрархічну структуру на опис особистісних рис. У верхній частині цієї ієрархії, що Айзенк називає «типовим рівнем», він поміщає три широких фактори: інтроверсію, нейротизм і психотизм. Далі

впливає так називаний рівень рис. Наприклад, інтроверсія може підрозділятися на такі риси, як завзятість, твердість, суб'єктивність, сором'язливість і дратівливість.

Фактори як операціональні одиниці. Дослідники приходять до різних схем структурування рис, стає більш зрозумілим, коли ми визнаємо, що риси, ідентифіковані за допомогою факторного аналізу, є просто вираженням кореляції між вимірами поведінку. Вони не виділяють сутності або причинні фактори, їх цікавлять **описові категорії**. Тому зрозуміло, що до тим самим даних можуть бути застосовні різні принципи класифікації.

Поняття факторів як описових категорій визначається в роботах Томсона, Барта і Вернона в Англії і Тріона в Америці. Тріон підкреслює, що існує велике різноманіття поведінкових компонентів, або визначальних. Він затверджує, що кореляція між психологічними функціями є результатом часткового збігу таких елементарних визначальних. Як інші причини кореляції він розглядає можливі зв'язки між «областями навколишнього середовища» або між «генними блоками». Як ілюстрацію перших можна привести той факт, що індивід, що знаходиться в оточенні низького культурного рівня, може не мати можливостей для розвитку як лінгвістичних, так і обчислювальних навичок.

Таке розуміння функціональних одиниць дуже близько до розуміння Тріоном операціональних одиниць і до томсоновским субструктурам елементів. Проте обговорення Терстоуном факторів в інших публікаціях і постійне використання їм терміна «первинні інтелектуальні здібності» створювало враження про фактори як про основні сутності.

-2-

Факторна матриця. Основною метою факторного аналізу є спрощення опису даних шляхом скорочення числа необхідних перемінних, або величин. Припустимо, ми провели по двадцятьох тестів на кожній з 100 чоловік. Результат кожного індивіда буде описуватися двадцятьма величинами, згідно результатам по кожному з двадцяти тестів. Якщо шляхом факторного аналізу ми знайдемо, що п'яти факторів досить для настільки ж повного опису індивіда, що ми одержували за допомогою двадцяти тестів, то ми зможемо скоротити кількість перемінних до п'яти. Після цього можливо буде створити тести для проведення цих вимірів. Більш розповсюдженою практикою є вибір з числа наявних тестів тих, за допомогою яких можна буде щонайкраще вимірювати кожний з кінцевих факторів.

Усі техніки факторного аналізу починаються зі складання повної таблиці інтеркореляцій між наборами тестів. Така таблиця називається **кореляційною матрицею**. Кожен факторний аналіз закінчується побудовою факторної матриці, тобто таблиці, що показує значимість кожного з факторів у кожному тесті.

Однак розуміння результатів факторного аналізу доступно не тільки тим, хто опанував спеціалізованою методологією (Келлі, Хотеллінгом, Бартом, Холзінгером, Тріоном, Терстоуном, Гуттманом, Ріглі і іншими). Навіть не

знаючи про те, як обчислюються значимі фактори, студент може довідатися, як використовується факторна матриця при інтерпретації факторів і їхньому найменуванні. Це зажадає скоріше психологічного інсайту, чим статистичної підготовки.

Дійсно, значимості факторів можна розглядати як кореляції кожного тесту з фактором (або з тим, що є загальним для групи тестів). Дуже низькі значимості можна пропускати, оскільки вони можуть являти собою лише випадкові відхилення від нуля, — точно так само, як низька кореляція може бути несуттєвим відхиленням від нуля. Більш того, навіть будучи статистично значимими, низькі значимості фактора мало допомагають у його ідентифікації.

Координатні осі. Для найбільш плідного вивчення повідомлень про проведені факторні дослідження корисно виразити їх в іншій формі. Загальноприйнятим є геометричне представлення факторів як *координатних осей*, у координатній сітці яких кожен тест може знайти своє місце.

Важливо пам'ятати про те, що положення координатних осей не фіксовано ніякими даними. Споконвічна кореляційна таблиця визначає позиції тестів лише у *відношенні один до одного*. Ті самі крапки могли бути поставлені в будь-якому місці координатної сітки. З цієї причини факторні аналітики звичайно змінюють координатні осі доти, поки вони не здобувають найбільш зручний для інтерпретації вид.

Координатні осі можуть бути *ортогональними* (розташованими під прямим кутом один від одного) або *косокутними*. Коли осі косокутні, це означає, що фактори корелюють один з одним.

Запобіжного заходу, необхідні при використанні факторного аналізу. Оскільки усі техніки факторного аналізу починаються з інтеркореляції, які-небудь умови, що впливають на кореляційні коефіцієнти, будуть також впливати на значимість факторів. Важливіше всього, щоб для встановлення стабільних кореляцій залучалася достатня *кількість людей*. Навіть при 100 випадках кореляційний коефіцієнт повинен бути принаймні 0,25, щоб бути на рівні 0,01, тобто істотно більше нуля. У менших групах розкид кореляцій може бути настільки широкий, що будь-які показники факторних значимостей виявляться недостовірними.

На величину кореляційного коефіцієнта впливає також *гетерогенність* групи. Найпростішим є приклад, зв'язаний з віковою гетерогенністю. Однак гетерогенність не завжди підсилює кореляцію. Вона може послабляти її або навіть призводити до виникнення негативної кореляції між перемінними, котрі ніяким іншим способом не зв'язані один з одним, якщо групу, що складається з китайців і скандинавів.

Тести, використовувані у факторному аналізі, повинні бути *високонадежними*. Різні результати, що піддаються інтеркорреляції, повинні бути також *експериментально незалежними*. Це означає, що з того самого набору відповідей не можна вивести дві перемінні в кореляційній матриці.

Факторні методики застосовувалися для складання класифікацій емоцій і колірною сприйняття; для обробки результатів перевірки гостроти зору; для виявлення подібних факторів у моторних навичках і атлетичних здібностях. Традиційні психіатричні класифікації психозів і неврозів були переглянуті і переправлені у світлі факторного аналізу симптомів або відповідей пацієнта по тесту.

При дослідженні природи забобонів і національних стереотипів також придалися методи факторного аналізу. У діловій і промисловій психології вони відносяться до одержувачів реклами, класифікаціям професій і оцінці професій. Необмежена і потенційна корисність застосування факторного методу в психології.

Очевидно, що факторний аналіз являє собою багатоцільову, універсальну методику дослідження. Проте основна область його застосування — це виявлення здібностей і рис особистості, а також розробка методик для їхнього дослідження. У наступних розділах ми збираємося розглянути удосконалені розробки заслуговують, що уваги,, тестових методик і переглянуті теорії особистості, у яких помітний вплив недавніх факторних досліджень.

Ефективність факторного аналізу при оцінці здібностей доводить розробка й усе більш широке застосування комплексних тестів на індивідуальні здібності. На відміну від методик пошуку єдиного загального критерію, такого як, наприклад, IQ, вони дозволяють одержати профіль, складений на основі результатів самостійних тестів, велика частина яких у тім або іншому ступені відповідає рисам, виявленим за допомогою факторного аналізу. Тести основних розумових здібностей Терстоуна (ОУС) є першою батареєю тестів для загального застосування, що була складена безпосередньо на основі даних факторного дослідження. Існує три рівні цих тестів, розроблених для дітей від п'яти до семи, від семи до одинадцяти і від одинадцяти до сімнадцяти років відповідно.

Орієнтуючись на основну модель, уведену Терстоуном, творці тесту займалися розробкою багатоцільових багатофакторних батарей тестів.

Факторний аналіз також використовується для вивчення не стосовних до області інтелекту аспектів особистості, особливо при вивченні емоційних і соціальних рис. Деякі сучасні особистісні опитувальники, що дозволяють скласти профіль по рисах особистості, були розроблені з урахуванням факторних методик.

Факторний аналіз інтересів і установок на даний момент не зробив особливого впливу на розробку тестів. Два найбільше широко застосовуваних тести на інтереси — Бланк професійних інтересів Стронга і Список переваг Кудера — не були удосконалені за допомогою факторних методик, незважаючи на те що їхні результати згодом піддаються факторному аналізу.

Деякі з факторів указують на роль культури в створенні паттернов інтересів. Деякі є наслідком традиційних професійних категорій, властивій

нашій культурі, про що говорить наявність технічних, наукового інтересів, заклопотаності соціальним благополуччям, духовної і ділового інтересів.

Психологічні дослідження в області установок найчастіше були зв'язані з вивченням думок із приводу соціальних, економічних і політичних питань.

-5-

Деякі автори наполягають на поділі рис особистості на «загальні» і «індивідуальні», особливо категорично з приводу даного поділу набудований Оллпорт. *Загальні риси* — це ті, котрі властиві людству в цілому, або принаймні характеризують великі групи людей. Ці риси звичайно виділяються за допомогою факторного аналізу і вимірюються за допомогою стандартизованих тестів, що припускають оцінку результатів досліджуваного з погляду групових норм. Індивідуальної ж риси, у свою чергу, відносяться до рис, обумовлених за допомогою аналізу унікального життєвого досвіду конкретної людини.

Необхідно пам'ятати про те, що поза залежністю від того, яка методика використовується для виявлення рис, сама по собі риса являє собою *паттерн поведінку людини*. Так називана загальна риса, визначена за допомогою вивчення групи людей, а не однієї людини, являє собою попросту узагальнений опис моделі поведінкових відносин, що прийнята в групі людей. Чому ж у такому випадку ці загальні риси одержали більш широке застосування в описі інтелектуальних, а не емоційних і мотиваційних функцій?

Можливо, однієї з причин є більш яскраво виражена *однорідність і стандартизація досвіду* в сфері інтелекту в порівнянні з емоційною і мотиваційною сферою. Красномовним свідченням цієї точки зору може послужити наша система формального утворення, у рамках якої стандартизований зміст навчання спрямований саме на інтелектуальне, а не на емоційний розвиток. Навіть якби школам довелося прийняти жорстко стандартизований «особистісний план навчання», в цьому випадку не варто очікувати такої ж однаковості, як у системі характеристик інтелектуального розвитку, тому що по більшій частині емоційне становлення людини відбувається під впливом його життя в родині і способів проведення дозвілля.

Ще одним моментом, якому необхідно згадати в даному зв'язку, є той факт, що деякі автори затверджують, що тестові завдання можуть для кожної людини мати, так сказати, «особистий зміст». У ході обговорення цієї точки зору нерідко мав місце необгрунтований критицизм стосовно практики психологічного тестування. Насправді ж цей протест являє собою усього лише черговий спосіб сказати про те, що той самий відповідь не завжди можна розцінювати як критерій для постановки того самого діагнозу і підстави для подібного прогнозу, якщо результати ці отримані при тестуванні людей з абсолютно несхожим минулим досвідом. Через те, що одноманітність і стандартизація досвіду в наших культурних умовах властиві скоріше інтелектуальним, а не емоційним аспектам поведінку, вищезгадане

обмеження в більшій мері поширюється на «тести особистості», чим на «тести здібностей» і «тести на інтелект». Ще одною причиною більшої однорідності інтелектуальних моделей поведінку є ступінь вербалізації цього поведінку, що і відрізняє його від емоційних реакцій, що по більшій частині невербалізовані. У цьому зв'язку ще можна нагадати про те, що сам поділ поведінку на інтелектуальний і емоційний аспекти обумовлено культурою.